

УДК 373. 3/5.015.31:[355.01:172.15](477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-6\(47\)-528-537](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-6(47)-528-537)

Журба Катерина Олександрівна доктор педагогічних наук, професор, завідувач лабораторії національно-патріотичного виховання Інституту проблем виховання НАПН України, м. Київ, тел.: 044 455 5338, <https://orcid.org/0000-0002-3854-4033>

Канішевська Любов Вікторівна доктор педагогічних наук, професор, заступник директора з науково-експериментальної роботи Інституту проблем виховання НАПН України, м. Київ, тел.: 044 455 5338, <https://orcid.org/0000-0002-4190-1601>

ОБОРОННА ОСВІТА ТА ДОПРИЗОВНА ПІДГОТОВКА МОЛОДІ В КРАЇНАХ НАТО (ДОСВІД ПОЛЬЩІ)

Анотація. У статті висвітлюється важлива проблема оборонної освіти та допризовної підготовки молоді в країнах НАТО на досвіді Польщі. Проаналізовано засади підготовки польської молоді до служби у війську у «Програмно-організаційній концепції включення військових класів старших класів середніх шкіл до навчального процесу резерву особового складу Збройних Сил Республіки Польща», Стратегії розвитку системи національної безпеки Республіки Польща, навчальну програму «Сертифіковані військові уніформовані класи». Впровадження оборонної освіти та допризовної підготовки серед учнівської молоді має охоплює патріотичне виховання, цивільну оборону, роботу з невійськовими і військовими загрозами, рятувальну й санітарну допомогу, що сприяє набуттю компетентностей і якісній підготовці до служби у війську. Доведено, що система допризовної підготовки в країнах НАТО є важливим елементом забезпечення національної безпеки та формування мобілізаційного резерву. Виокремлено різні моделі допризовної підготовки молоді : обов'язкові, добровільні і змішані. Проаналізовано знання, уміння і навички, які отримують учні у процесі вивчення курсу «Освіта для безпеки» відповідно до розділів (I. Державна безпека; II. Підготовка до аварійно-рятувальних робіт у надзвичайних ситуаціях загрози (масові аварії та катастрофи); III. Основи першої допомоги; IV. Оборонна освіта). Виявлено, що серед молоді, віком від 18 до 35 років все більшої популярності набувають короткострокові програми базової військової підготовки, такі як «Тренуюся з Армією», «Канікули з Армією», де молодь вчиться користуватися зброєю, виживати у надзвичайних умовах. Досліджено, що допризовна підготовка у Польщі традиційно опиралася

на рух національного скаутингу (харцерів). Практичне значення запропонованого дослідження полягає у використанні представлених матеріалів в організації освітнього і виховного процесу закладів загальної середньої освіти, підготовки педагогів і педагогічної практики студентів.

Ключові слова: молодь, оборонна освіта, допризовна підготовка, безпека, цивільний захист, основи першої допомоги.

Zhurba Kateryna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Laboratory of National Patriotic Education of the Institute of Educational Problems of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, tel. : 044 455 5338, <https://orcid.org/0000-0002-3854-4033>

Kanishevska Lyubov Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Deputy Director for Scientific and Experimental Work of the Institute of Educational Problems of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, tel.: 044 455 5338, <https://orcid.org/0000-0002-4190-1601>

DEFENSE EDUCATION AND PRE-CONSCRIPTION TRAINING OF YOUTH IN NATO COUNTRIES (POLAND'S EXPERIENCE)

Abstract. The article highlights the important problem of defense education and pre-conscription training of youth in NATO countries based on the experience of Poland. The principles of training Polish youth for military service are analyzed in the “Program and Organizational Concept of Including Military Classes of Senior Secondary Schools in the Educational Process of the Reserve Personnel of the Armed Forces of the Republic of Poland”, the Strategy for the Development of the National Security System of the Republic of Poland, the curriculum “Certified Military Uniformed Classes”. The implementation of defense education and pre-conscription training among schoolchildren should encompass patriotic education, civil defense, work with non-military and military threats, rescue and medical assistance, which contributes to the acquisition of competencies and high-quality preparation for military service. It is proven that the system of pre-conscription training in NATO countries is an important element of ensuring national security and forming a mobilization reserve. Different models of pre-conscription training of youth are distinguished: mandatory, voluntary and mixed. The knowledge, skills and abilities that students acquire in the process of studying the course "Education for Security" were analyzed according to the sections (I. State Security; II. Preparation for emergency and rescue operations in emergency situations of threat (mass accidents and disasters); III. Basics of first aid; IV. Defense education). It was found that among young people aged 18 to 35, short-term basic military training programs, such as

"Training with the Army", "Vacations with the Army", where young people learn to use weapons and survive in emergency conditions, are becoming increasingly popular. It was studied that pre-conscription training in Poland was traditionally based on the national scouting movement. The practical significance of the proposed study lies in the use of the presented materials in the organization of the educational and educational process of secondary education institutions, teacher training and student pedagogical practice.

Keywords: youth, defense education, pre-conscription training, security, civil defense, basic first aid.

Постановка проблеми. Агресія росії проти України стала безпековим викликом для країн ЄС, НАТО та спонукала до перегляду і розробки сучасних підходів до захисту своїх кордонів та залучення учнівської і студентської молоді до програм з допризовної підготовки. Реальні загрози безпеці і миру у Європі, які несе російське вторгнення в Україну обумовили пошук шляхів удосконалення і модернізації оборонної освіти та допризовної підготовки у Польщі, яка межує з Україною і має значний досвід боротьби з російською агресією у різні періоди свого існування. Розвиток оборонної освіти і допризовної підготовки є ефективною формою протидії загрозам як на національному, так і особистому рівнях.

Зважаючи на спільні безпекові виклики і загрози важливим вбачається вивчення досвіду країн НАТО, зокрема Польщі, з метою удосконалення та модернізації такої роботи у закладах освіти та мотивування молоді до служби у лавах ЗСУ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні засади підготовки польської молоді до служби у війську відображено у «Програмно-організаційній концепції включення військових класів старших класів середніх шкіл до навчального процесу резерву особового складу Збройних Сил Республіки Польща» [5]. Метою зазначеної концепції було включення занять з військової підготовки до навчальних дисциплін, створення умов для підготовки до служби у Збройних силах Польщі. Концепція знайшла підтримку у Стратегії розвитку системи національної безпеки Республіки Польща 2022 р.[8]. Завдання Концепції полягали у раціоналізації державної діяльності у сфері військової підготовки молоді шляхом виховання відповідних цінностей; покращення загального стану підготовки молоді до служби у війську через формування відповідних навичок, звичок і поведінки, що відповідають духу військової спільноти; інтенсифікація підготовки кадрових резервів у рамках навчальної програми «Сертифіковані військові уніформовані класи»; зменшення витрат на навчання солдатів і резервістів, а також підготовка спеціалістів для потреб збройних сил; ефективніший відбір молодих людей, які бажають

побудувати свою кар'єру в армії; посилення впливу на громадську думку та підтримку оборони країни; мотивування молоді до навчання у військових класах у закладах середньої освіти та коледжах [2, с.128-129].

Ідеї оборонної освіти та допризовної підготовки у Польщі розробляли з метою підвищення ефективності національної безпеки (Р. Степ'єн) [3;6], формування і розвитку навичок, необхідних для запобігання небезпечних ситуацій та їх подолання (Е.Веселовська, А. Шераук) [9], аналіз різних типів загроз, створення прооборонних молодіжних громадських рухів та організацій (У. Со-лер) [7].

Належне впровадження оборонної освіти учнівської молоді та допризовної підготовки має охоплювати патріотичне виховання, цивільну оборону, роботу з невійськовими і військовими загрозами, рятувальну й санітарну допомогу, що сприятиме підготовці і віковим особливостям особистості юнацького віку і збагатить досвід і підготовку до життя [3].

Мета статті – висвітлення проблеми оборонної освіти і допризовної підготовки молоді в країнах НАТО, зокрема Польщі.

Виклад основного матеріалу. Оборона і захист територіальної цілісності і державної безпеки є важливим завданням кожної держави. У цьому контексті зростає роль допризовної підготовки молоді, готової стати на захист Батьківщини. Зміцнення обороноздатності країни залежить від зацікавленості суспільства і створення відповідної системи освіти, здатної відповідати на сучасні виклики. «Системи допризовної підготовки в країнах НАТО є важливим елементом забезпечення національної безпеки та формування мобілізаційного резерву» [11, с.308]. На сьогодні країни НАТО мають різні моделі допризовної підготовки молоді: обов'язкові, добровільні і змішані. Найбільш цікавим у цьому плані є досвід Польщі, яка суттєво реформувала свою систему допризовної підготовки після російського вторгнення в Україну у 2014 році.

У 2017 р. Міністерство національної оборони Республіки Польща започаткувало програму «Сертифіковані військові уніформовані класи», на основі якої здійснюється відповідна підготовка у закладах загальної середньої освіти. Метою програми є створення та розвиток шкільної мережі, здатної забезпечити ефективну єдину військову підготовку учнівської молоді. З цією метою було створене відповідне бюро, що координує та розвиває шкільну мережу. Якщо у 2017 р. такі спеціалізовані класи були у 58 школах, то на початок 2020 р. вони діяли уже у 128 школах Польщі й охоплювали 6 800 учнів. Навчання у таких класах триває два роки і, крім звичайної програми, включає польову підготовку: 185 годин навчання у формі педагогічної інновації як частина предмета «Військова освіта». Програма включала теоретичні і практичні заняття, а також п'ятиденний тренувальний табір в умовах полігону. Студенти, які брали участь у програмі, могли розраховувати на преференції під час набору до Військ

територіальної оборони, скорочену підготовчу службу та додаткові рейтингові бали під час вступу на військову освіту [2].

З 2020/21 навчального року у Польщі запроваджено новий проект – Військові підготовчі підрозділи, який поступово замінює сертифіковані військові уніформовані класи. Ця програма надає фінансову підтримку школам та додатковим освітнім заходам, що проводяться спонсорами військових частин. Відповідно Міністерство оборони Польщі фінансує інструкторів, що проводять заняття, забезпечує допуск на військові об'єкти та до техніки. Дні військової підготовки проводяться щомісячно.

У Постанові Міністра освіти Республіки Польща від 8 березня 2022 р. наголос робиться на безпеці та формуванні в учнівської молоді відповідних навичок та умінь, які би їм знадобилися в умовах надзвичайних ситуацій і загроз, за яких молодим людям прийдеться приймати рішення.

У Постанові чітко окреслюється термін «державна безпека», який визначається як сфера знань, що пояснює функціонування механізмів, які забезпечують правопорядок і стабільність людських спільнот, способів і форм поведінки, в контексті здатності діяти ефективно в конкретних небезпечних ситуаціях.

«Розуміння питань державної безпеки є багатоаспектним, інтерпретація: дозволяє зрозуміти минуле, створює образ сьогодення та конститує передумови для роздумів про майбутнє. Питання, що входять до змісту освіти фокусуються на управлінні безпекою, політиці та стратегії, також з урахуванням міжнародного контексту» [10, с. 2].

Виходячи з цього, навички безпечної поведінки, уміння надавати першу допомогу є надзвичайно важливими і будуть використовуватися особистістю на практиці. у повсякденному житті, а значить є важливим завданням для освіти для безпеки».

Так курс «Освіта для безпеки» містить чотири розділи:

I. Державна безпека.

II. Підготовка до аварійно-рятувальних робіт у надзвичайних ситуаціях загрози (масові аварії та катастрофи).

III. Основи першої допомоги.

IV. Оборонна освіта.

Курс «Освіта для безпеки» передбачає формування у школярів відповідних компетентностей.

Так вивчаючи розділ «Державна безпека» учні мають визначати виклики як для індивідуальної, так і для колективної безпеки, класифікувати їх, розуміти їх наслідки у контексті місцевої безпеки та безпеки всієї країни загалом; мати уявлення про завдання парламенту, президента та Ради Міністрів у сфері оборони держави; основні озброєння і техніку Збройних сил Республіки Польща;

розуміти сутність і структуру системи безпеки та роль окремих установ, характер взаємозв'язків між ними; розрізняти загрози в мирний і у воєнний час.

При вивченні другого розділу «Підготовка до аварійно-рятувальних робіт у надзвичайних ситуаціях загрози (масові аварії та катастрофи)» учні отримують уявлення про цивільний захист і цивільну оборону, зокрема, основні принципи міжнародного права гуманітарної допомоги та мають наводити основні документи ООН з регулювання й функціонування цивільної оборони у світі; визначати правові основи функціонування цивільного захисту в Республіці Польща; пояснювати роль і принципи діяльності Державної пожежної охорони та Державної служби екстреної медичної допомоги; характеризувати волонтерські служби та рятувальні організації (добровільні пожежні дружини, Гірська волонтерська аварійна служба «Порятунок», Татранська волонтерська аварійна служба, Водна служба, Волонтерська екстрена служба та ін.); знати правила дорожнього руху; правила поведінки під час пожежі, дорожньо-транспортної пригоди, повені, аварії на будівництві або витокі газу, виявлення бомби, лавинної загрози, сильної хуртовини та ін.; при руйнуваннях, витокі хімічних речовин, розпльовуванні цистерн з отруйними речовинами і вміти користуватися портативними засобами та протигазами для захисту від промислових та бойових отруйних речовин; володіти навичками евакуації людей і тварин із небезпечних зон тощо.

Вивчення III розділу «Основи першої допомоги» дозволяє школярам оволодіти наступними вміннями і навичками: знати цілі і завдання першої допомоги; вміти надавати першу допомогу; дотримуватися безпечної поведінки на місці події; уникати загрози власному здоров'ю; об'єктивно оцінювати власні можливості; розпізнавати потенційні джерела небезпеки при контакті з пораненими; володіти навичками захисту від інфекції при контакті з кров'ю та біологічними рідинами, вміти користуватися засобами індивідуального захисту; розрізняти психічні і фізичні стани, що несуть загрозу життю; усвідомлювати причини та обставини, що можуть призвести до погіршення здоров'я чи несуть загрозу життю; вміти правильно кликати на допомогу; знати назви екстрених служб та їхні телефонні номери, знати вміст аптечки та вміти нею користуватися; володіє способами надання допомоги при різних травмах, отруєнні, зупинці серця, втраті свідомості тощо.

Вивчення IV розділу «Оборонна освіта» спрямоване на оволодіння учнями навичками реагування на загрозу воєнних дій, формуванню уявлень про обмеження людського організму, пов'язані з нестачею сну та води і харчування та вплив атмосферних факторів на можливості виживання; подолання паніки, добування води та їжі у природному середовищі. Особлива увага приділяється питанням кібербезпеки у військовому вимірі. Акцентується на питаннях кібербезпеки, гібридних загроз та інноваційних технологій. З цією метою учнів

знайомлять з нормативними документами Польщі, НАТО. Учні вчаться користуватися стрілецькою зброєю, у ході занять учні оволодівають навичками збирання та розбирання зброї; стрільби з: кульової, пневматичної зброї, копій стрілецької зброї (ПЗС). Для занять також використовують віртуальні тири або лазер [1].

Зміст курсу «Освіта для безпеки» дає уявлення про сутність безпеки держави, механізми її реалізації та підтримки, замученість і відповідальність кожного громадянина. Значна роль у цьому процесі відводиться і вчителю, який має володіти актуальною інформацією, відповідними професійними компетенціями.

На особливу увагу заслуговує підготовка до практичних занять, забезпечення необхідним обладнанням, розподіл класу на групи не більше 15 осіб, співпраця з військовими частинами, місцевими органами влади.

Зазвичай уроки допризовної підготовки доповнюються іншими видами діяльності. Серед яких:

- відвідування державних установ, центру кризового управління, пожежної охорони, поліції, станції швидкої допомоги, військові частини або про оборонних громадських організацій;
- профільні навчально-оздоровчі табори під час канікул, різні за тривалістю курси;
- подорожі та активний відпочинок на природі;
- організація та проведення виставок власних, класних та шкільних робіт з метою популяризації військової служби, а також відвідування патріотичних і мілітарних виставок;
- зустрічі, а також участь у заняттях працівників різних інститутів безпеки - поліції, державної пожежної служби та Збройних сил Республіки Польща, працівників міської варти, екстрених служб, ветеранів;
- участь у проектах і конкурсах з питань виховання безпеки.

Однак, аналізуючи курс, Х.Елак звертає увагу на необхідність вивчення топографії, орієнтування на місцевості, створення умов для самовиховання та оволодіння навичками самоорганізації. На думку дослідниці також варто поглибити вивчення польських військових традицій та посилити формування національної ідентичності [4, с.75]

У зв'язку з повномасштабним вторгненням Росії в Україну з 1 вересня 2022 року у Польщі були впроваджені уроки безпеки, які передбачають навчання школярів стрільби з кульової, пневматичної зброї та копій стрілецької зброї. Умовою для такого навчання є обладнання в навчальних закладах віртуальних чи лазерних тирів. Окрім, володіння зброєю, школярі вивчають специфіку проведення рятувальних робіт у містах. З метою забезпечення якісної підготовки учнівської молоді була створена належна матеріально-технічна база.

Серед молоді, віком від 18 до 35 років все більшої популярності набувають короткострокові програми базової військової підготовки, такі як «Тренуюся з Армією», «Канікули з Армією», де молодь вчиться користуватися зброєю, виживати у надзвичайних умовах.

Впровадження та популяризація таких програм, спрямована на залучення новобранців, оскільки Польща розширює свою армію, яка на сьогодні налічує 198 000 осіб. Ці заходи спрямовані на підвищення обороноздатності країни та готовності до можливих загроз. Польща також планує збільшити кількість призовників до 4000 на рік до 2026 року та продовжити термін служби з восьми до одинадцяти місяців.

Також варто враховувати, що допризовна підготовка у Польщі традиційно опиралася на рух національного скаутингу (харцерів), що бере свій початок з 1910 р. у Львові, члени якої брали активну участь у війні за незалежність Польщі на початку ХХ століття. Під час Другої світової війни їхніми зусиллями було створено бойову організацію «Сірі шеренги», що входила до складу Армії крайової.

Скаутський харцерський рух не був заборонений за часів існування Варшавського договору, що дозволило зберегти і розвинути летунську і морську спеціалізації.

Якщо наприкінці 1980-х років харцерська організація налічувала близько 1 млн членів і сотні польових баз та домів по всій країні, то на сьогодні вдалося усе це зберегти. Окрім того скаутська організація харцерів прописана у законі про освіту і становить на сьогодні близько 140 тисяч членів.

Висновки. Оборонна освіта та допризовна підготовка в країнах НАТО, зокрема у Польщі є одним з пріоритетних питань освіти і підготовки молоді до захисту країни і ставить за мету формування у молоді відповідних компетентностей, важливих у мирний і воєнний час.

Зважаючи на війну в Україні, що триває 11 років, питання оборонної освіти і допризовної підготовки є питаннями державної ваги, що визначатимуть здатність України реагувати на виклики та модернізувати предмет «Захист України» відповідно до вимог часу, мотивувати учнівську молодь до служби у війську

Практичне значення запропонованого дослідження полягає у використанні представлених матеріалів в організації освітнього і виховного процесу закладів загальної середньої освіти, підготовки педагогів і педагогічної практики студентів.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів досліджуваної проблеми. Зокрема, подальшого вивчення потребують питання щодо впровадження досвіду країн НАТО у допризовну підготовку учнівської молоді в Україні.

Література:

1. Boniek B. *Edukacja dla bezpieczeństwa. Program nauczania dla szkół ponadpodstawowych (liceum i technikum)*. Gdynia, 2023. 48 s.
2. *Certyfikowane Wojskowe Klasy Mundurowe. Program Certyfikowane Wojskowe Klasy Mundurowe działa od 2017 roku i jest przeznaczony dla szkół średnich prowadzących klasy o profilu wojskowym*. Warszawa : Ministerstwo Obrony Narodowej, 2017. URL: <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/pilotazowy-program-dla-klas-mundurowych>
3. *Edukacja obronna młodzieży na przełomie wieków* / Stępień R. (red.), Kraków: WSP, 1999, s. 47.
4. Elak H. Edukacja obronna młodzieży szkolnej w Polsce. *Obronność. Zeszyty Naukowe*. 2016. № 2(18).P.59-77
5. *Koncepcja programowo-organizacyjna włączenia klas wojskowych szkół ponadgimnazjalnych do procesu szkolenia rezerw osobowych Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej*/ L. Kanarski, M. Koter, K. Loranty, M. Mazurek, A. Skrabacz, I. Urych. Warszawa: Ministerstwo Obrony Narodowej, 2016. 15 c.
6. *Modelowy system edukacji obronnej społeczeństwa RP*/ Stępień R. (red.), Warszawa: Akademia Obrony Narodowej, 1998
7. Soler U. Rola organizacji młodzieżowych w polskiej edukacji proobronnej – jaka przyszłość? *Edukacja – Technika – Informatyka*. 2016. № 17(3). P.48-53
8. *Strategia Rozwoju Systemu Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej 2022*, Warszawa, 2013, s. 80.
9. Wesołowska E.A., Szerauc A. (red.). *Patriotyzm, obronność, bezpieczeństwo*, Warszawa: AON, 2002. 318 s.
10. *Zmieniające rozporządzenie w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia*: Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 8 marca 2022 r , poz. 622 URL: <https://www.kuratorium.opole.pl/rozporzadzenie-ministra-edukacji-i-nauki-z-dnia-8-marca-2022-r-zmieniajace-rozporzadzenie-w-sprawie-podstawy-programowej-ksztalcenia-ogolnego-dla-liceum-ogolnoksztalcacego-technikum-oraz-branzowej-s/>
11. Донник Р. А., Цимбалюк Ж. О. *Оцінка ефективності систем допризовної підготовки в країнах НАТО: проблеми та досягнення*. Здоров'я нації і вдосконалення фізкультурно-спортивної освіти : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 16–17 квіт. 2025 р. Харків: Нац. техн. ун-т «Харків. політехн. ін-т», 2025. С. 308–310.

References:

1. Boniek, B. (2023) *Edukacja dla bezpieczeństwa. Program nauczania dla szkół ponadpodstawowych (liceum i technikum)* [Education for safety. Curriculum for upper secondary schools (high school and technical school)]. Gdynia. [In Polish].
2. *Certyfikowane Wojskowe Klasy Mundurowe. Program Certyfikowane Wojskowe Klasy Mundurowe działa od 2017 roku i jest przeznaczony dla szkół średnich prowadzących klasy o profilu wojskowym* [Certified Military Uniformed Classes. The Certified Military Uniformed Classes program has been operating since 2017 and is intended for secondary schools offering military-oriented classes.]. Warszawa : Ministerstwo Obrony Narodowej, (2017). URL: <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/pilotazowy-program-dla-klas-mundurowych> [In Polish].
3. Stępień, R. (red.). (1999). *Edukacja obronna młodzieży na przełomie wieków* [Youth Defense Education at the Turn of the Century]. Kraków: WSP. [In Polish].

4. Elak, H. (2016). Edukacja obronna młodzieży szkolnej w Polsce [Defense education of school youth in Poland]. *Obronność. Zeszyty Naukowe*, 2(18), 59-77. [In Polish].
5. Kanarski, L., Koter, M., Loranty, K., Mazurek, M., Skrabacz, A. & Urych, I. (2016). *Koncepcja programowo-organizacyjna włączenia klas wojskowych szkół ponadgimnazjalnych do procesu szkolenia rezerw osobowych Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej* [The programmatic and organizational concept of including military classes of upper secondary schools in the training process of the personnel reserves of the Armed Forces of the Republic of Poland]. Warszawa: Ministerstwo Obrony Narodowej. [In Polish].
6. Stępień, R. (red.). (1998). *Modelowy system edukacji obronnej społeczeństwa RP* [A model system of defense education for the Polish society]. Warszawa: Akademia Obrony Narodowej. [In Polish].
7. Soler U. (2016). Rola organizacji młodzieżowych w polskiej edukacji proobronnej – jaka przyszłość? [The Role of Youth Organizations in Polish Pro-Defense Education – What Future?]. *Edukacja – Technika – Informatyka*, 17(3), 48-53. [In Polish].
8. *Strategia Rozwoju Systemu Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej* [Strategy for the Development of the National Security System of the Republic of Poland]. 2022. (2013). Warszawa. [In Polish].
9. Wesołowska, E.A., Szerauc, A. (red.). (2002). *Patriotyzm, obronność, bezpieczeństwo* [Patriotism, defense, security]. Warszawa: AON. [In Polish].
10. *Zmieniające rozporządzenie w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia: Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki (z dnia 8 marca 2022 r.), poz. 622* [Amending the regulation on the core curriculum of general education for general secondary schools, technical schools and vocational schools of the second degree: Regulation of the Minister of Education and Science]. URL: <https://www.kuratorium.opole.pl/rozporzadzenie-ministra-edukacji-i-nauki-z-dnia-8-marca-2022-r-zmieniajace-rozporzadzenie-w-sprawie-podstawy-programowej-ksztalcenia-ogolnego-dla-liceum-ogolnoksztalcacego-technikum-oraz-branzowej-s/> [In Polish].
11. Donnik R. A., Cimbalyuk ZH. O. *Ocinka efektywności system doprizovnoyi pidgotovki v krayinah NATO: problemi ta dosyagnennya* [Assessing the effectiveness of pre-conscription training systems in NATO countries: problems and achievements]. In: *Zdorov'ya nacyi i vdoskonalennya fizkulturno-sportivnoyi osviti. Materiali V Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (Harkiv, 16–17 kvit. 2025 r.). (308-310). Harkiv: Nac. tehn. un-t «Harkiv. politehn. in-t». [In Ukrainian]